

ANTONI JARNUSZKIEWICZ SJ

"ZIARNO SZALEŃSTWA"

Marek Jędraszewski: *Wobec Innego — relacje międzypodmiotowe w filozofii Emmanuela Lévinasa*. Poznań, Papieski Wydział Teologiczny, 1990, 344 s.

"Prawdziwym problemem filozoficznym jest zawsze ten sam problem jedności i wielości".

Jean Lacroix

"Dusza to inny we mnie. Psychizm, jeden-dla-drugiego, może być [nawet] opętaniem i psychozą; dusza jest już ziarenkiem szaleństwa" — tak można określić słowami samego Emmanuela Lévinasa¹ istotę jego dociekań filozoficznych. Problem opisania sytuacji, która przynosi tyle kłopotów w praktycznym życiu, problem separacji i bliskości jednostek. Cała filozofia "największego żyjącego metafizyka inspiracji personalistycznej" — jak Emmanuela Lévinasa nazywa Jean Lacroix — jest w istocie poświęcona możliwie celnemu opisaniu współistnienia radykalnej i nieprzewycięzalnej inności jednostek i ich równie radykalnej bliskości, bliskości, która — gdy się jej przestraszyć — grozi szaleństwem. Lęk przed bliskością często bywa iskierką czy zarzewiem szaleństwa — jest bowiem lękiem przed utratą wolności. Lecz z kolei obrona wolności przed bliskością prowadzi do rozpacznej samotności, izolacji, obcości. Jednakże inny nie musi być obcym; inny jest bliźnim, drugim — jak tłumaczyć można termin używany przez Lévinasa: "inny bliski — to Drugi (*Autrui*)". Jak jednak opisać tę bliskość wewnętrzną, owo: "dusza to inny we mnie"? Czy istnieje tylko język poetycki, jak to sugeruje Heidegger czy Bataille w

¹ E. Lévinas: *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, La Haye 1974 s. 86.

Doświadczeniu wewnętrznym: "poezja wprowadza to, co obce, za pośrednictwem tego, co znajome"²? Czy istnieje tylko język analogii, który wyklucza prawdziwe poznanie tego co inne, czy też mamy zdolność bezpośredniego rozumienia inności? Tę różną od analogii zdolność do rozumienia inności nazywa Lévinas pragnieniem metafizycznym, "które ściśle rzecz biorąc rozumie oddalenie, inność i Zewnętrzność innego"³, a więc rozumie jego niepodobieństwo.

Lévinasowi udaje się w opisie separacji i bliskości uniknąć zarówno psychologizmu (jest w tym względzie szczególnie wiernym uczniem Husserla) jak i aluzyjności poetyckiej.

Czy w języku polskim istnieje jakiś przewodnik po tej filozofii? Otóż właśnie ukazała się książka — złożona sposobem komputerowym i wydana na małej poligrafii, lecz z edytorsko okazałą okładką — która jest jednym z najciekawszych i najbardziej kompetentnych tekstów traktujących o filozofii Emmanuela Lévinasa: autorstwa ks. Marka Jędraszewskiego z Poznania pt. *Wobec Innego — Relacje międzypodmiotowe w filozofii Emmanuela Lévinasa*⁴. Książka ta jest tłumaczeniem głównej części napisanej po włosku i obronionej 22. 10. 1979 r. pracy doktorskiej⁵. Cztery rozdział (s. 367-473) tej pracy traktującej o ewolucji myśli Lévinasa został opublikowany w języku włoskim w 1980 r.⁶

Wydana po polsku część pracy nie jest tylko tłumaczeniem tekstu dawno już napisanego, lecz przede wszystkim udaną próbą kompleksowego przekładu terminologii Lévinasa na język polski. Jest także odniesieniem do żywej od ok. 15 lat w polskim środowisku filozoficznym⁷ refleksji nad myślą Lévinasa, której Autor poświęca głównie wstęp (s. 9-22) oraz dwie dłuższe uwagi odnośnie do tekstów B. Skargi i J. Tischnera (s. 82 i 138).

Ks. Marek Jędraszewski koncentruje się na Lévinasa opisie relacji międzypodmiotowych. Cała praca jest rodzajem monografii filozofii Emmanuela Lévinasa napisanej z punktu widzenia historyka filozofii, w której ks. Jędraszewski próbuje myśl Lévinasa usystematyzować, rozszyfrować, wewnątrznie (rozwój myśli) oraz zewnętrznie (polemiki z innymi filozofami) ocenić. Właściwie jest to najpełniejszy i najbardziej obiektywny z powstałych dotąd tekstów całościowo opisujący i systematyzujący filozofię Lévinasa.

Ks. Marek Jędraszewski analizuje ewolucję filozofii Lévinasa. Podziela zdanie samego Lévinasa, że jego myśl rozwija się i że może w związku z tym uwyraźnić trzy okresy dość ostro różniące się zarówno językiem, jak i akcentami

² G. Bataille: *Doświadczenie wewnętrzne*. W: *Osoby*. (Opr. M. Janion i S. Rosiek), seria "Transgresje 3", Wydawnictwo Morskie Gdańsk 1984, s. 268.

³ E. Lévinas: *Totalité et Infini. Essai sur l'extériorité*. La Haye 1964, s. 4.

⁴ Wydana w Poznaniu w 1990 r. w serii "Studia i Materiały" przez Papieski Wydział Teologiczny w Poznaniu (na którym autor jest wykładowcą filozofii); nakładcą jest Księgarnia Świętego Wojciecha.

⁵ M. Jędraszewski: *Le relazioni intersoggettive nella filosofia di Emmanuel Levinas*. P. U. G. Roma 1979, mns. (5041/1978) w Archiwum Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, ss. 482.

⁶ M. Jędraszewski: *Le relazioni intersoggettive nella filosofia di Emmanuel Levinas*. P. I. G. Roma 1980, ss. 82.

⁷ Cfr. np. J. Tischner *Emmanuel Levinas*. "Znak" 259 (1976), s. 73-84.

tematycznymi. Nie jest to bowiem rozwój chaotyczny. Ideą centralną myśli Lévinasa, jak to wspomnieliśmy na wstępie, jest "cud" separacji i bliskości, który Lévinas idąc za inspiracją biblijną, nazywa "ideą stworzenia z niczego" i związaną z nią — formalnie zaczerpniętą z trzeciej *Medytacji* Kartezjusza "ideą Nieskończonego". Opis jednak tego cudu separacji i bliskości ewoluuje. Można się spierać o to, jaki ma w gruncie rzeczy charakter ta ewolucja. Sam Lévinas w przedmowie do 2. wydania swojego pierwszego i właściwie programowego metafizycznego tekstu⁸ stwierdza, że widzi rozwój swojej myśli, lecz rna on charakter przede wszystkim sukcesywności właściwej każdemu poszukiwaniu ujmowanemu w dyskurs. Sam jednak fakt ewolucji w świetle analiz ks. Marka Jędraszewskiego nie ulega wątpliwości. Można więc uwyraźnić przynajmniej trzy okresy rozwoju myśli Lévinasa:

Okres pierwszy (1947—1950) to okres "ontologiczny". Główne teksty: *De l'existence à l'existant* (1947) i *Le Temps et l'Autre* (1947). Jest to okres związany z projektem M. Heideggera zawartym w *Sein und Zeit* zbudowania "ontologii fundamentalnej" bardziej podstawowej od dotychczasowej metafizyki "zachodniej". W tym okresie analizy Lévinasa zmierzają w kierunku przeciwstawienia "Innego" heideggerowskiemu "Byciu". Owa polemika z Heideggerem nie do końca wydaje się sprawiedliwa; obaj filozofowie bronią wspólnej sprawy, lecz wyraźniej, z większym dystansem do myśli Husserla, umie to przeprowadzić Lévinas mówiąc o mnogości w terminach "Innego", niż Heidegger mówiący o mnogości w Byciu w terminach "nicościującej nicości"⁹.

Okres drugi (1951-1962) określa ks. Jędraszewski jako "metafizyczny". Główny tekst to *Totalité et Infini* (1961), w którym Lévinas analizuje relację metafizyczną w terminach jej warunków możliwości jaką jest radykalność separacji czy "zewnętrzności" jednostek będących w relacji. Modelem relacji metafizycznej jawi się przeciwstawione potrzebie (*besoin*) pragnienie (*désir*) metafizyczne. Porządek ontologiczny jawi się bardziej istotnie: jako etyka.

Okres trzeci (od 1963) określony jako "etyczny". Głównym tekstem jest *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (1974), na którego ostateczny wpływ miała prawdopodobnie polemika wokół *Totalité et Infini*¹⁰. Lévinas w tym czasie w swoich opisach podkreśla różnicę między tendencją kantyującą w fenomenologii Husserla, a swoimi wcześniejszymi analizami, w których może nie dość wyraźnie (zdaniem polemistów) pojawiła się sprawa konsekwencji przezwyciężenia ontologii rozumianej transcendentalistycznie. Jawi się Inny jako warunek możliwości myślenia: rydykalna transcendencja Innego jest właśnie warunkiem możliwości bliskości z nim, także poznawczej. Inny nie jest obcy,

⁸ E. Lévinas: *De l'existence à l'existant*. Paris 1978, s. 13.

⁹ *Cit.* M. Heidegger: *Czym jest metafizyka?* (1926), W: M. Heidegger: *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*. Opr. K. Michalski, Warszawa 1977, s. 27-47.

¹⁰ Szczególnie ciekawym fragmentem tej dyskusji była korespondencja z o. Simonem Decloux SJ opracowana, przetłumaczona i opatrzona wprowadzeniem przez M. Jędraszewskiego; cfr. *Korespondencja między Emmanuelem Levinasem i Simonem Decloux*. "Logos i Ethos" I, 1991, s. 111-119.

"Inny bliski — to Drugi (*Autrui*)", bliźni. Bliskość etyczna jawi się jako równie pierwotna jak separacja metafizyczna. Perspektywę etyczną uważa Lévinas za bardziej podstawową od perspektywy ontologicznej, stąd też bierze się jego programowe określenie "inaczej niż być". Metafizyczną podstawą bycia jawi się etyka, czyli "relacja między terminami, gdzie jeden i drugi nie są połączone ani przez syntezę zrozumienia, ani przez relację podmiotu i przedmiotu, i gdzie mimo to jeden waży, czy zależy, czy też jest znaczący dla drugiego, gdzie są one połączone przez intrygę, której wiedza nie mogłaby ani wyczerpać, ani wyjaśnić"¹¹. Etyka w tym właśnie sensie jawi się "rewolucją kopernikańską w filozofii"¹²; "rewolucja kopernikańska, [czyli] sens, którego nie mierzy się przez bycie i niebycie, lecz przeciwnie, bycie jest determinowane przez sens"¹³ struktury etycznej.

Według ks. Jędraszewskiego okres trzeci nie rna granicy, jako że Lévinas pisze i wydaje nadal i nic zasadniczo nowego nie pojawiło się w jego myśleniu, co mogłoby stanowić cesurę dla tego okresu. Wydaje się jednak, że po 12 latach od powstania tekstu ks. Jędraszewskiego wyraźniej widać nowy okres, okres czwarty w kolejności, którego rozpoczęcie widziałbym w tekście sygnalizującym wyraźne szerokie uznanie dla myśli Lévinasa: chodzi o tekst będący raportem z kolokwium towarzyszącego nadaniu Lévinasowi tytułu *doktora honoris causa* Uniwersytetu w Lejdzie¹⁴. Jest to pierwszy z paru już tekstów, będących rodzajem wywiadów udzielanych przez Lévinasa¹⁵, w których nic nowego nie wnosząc — systematyzuje swoją filozofię. Niektóre systematyzacje są niezwykle cenne, szczególnie te odnoszące się do metodologicznego aspektu jego analiz, niektóre zaś mylące, na miarę zainteresowań jego interlokutorów, jak na przykład sprawa "Sitz im Leben" jego rozważań: problem, czy na krystalizację jego myśli filozoficznej miał wpływ nazistowski *shoah*, czy też problem totalitaryzmu jest w filozofii Lévinasa szerszy i jako zaplecze rna heglizm, szczególnie zaś widziany — poprzez Franza Rosenzweiga — kryzys (w ogniu I wojny światowej) mentalności heglowskiej oraz osobiste doświadczenia atmosfery zagrożenia pogromami, jakie czaiły się o wiele wcześniej od *holocaustu* nad środowiskami żydowskimi zamieszkującymi Europę Wschodnią;

i

¹¹ E. Lévinas: *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*. Paris 1964, s. 225, przypis 1.

¹² E. Lévinas: *Humanisme de l'autre homme*. Montpellier 1978, s. 82.

¹³ E. Lévinas: *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. La Haye 1974, s. 166.

¹⁴ *Rapport de la conversation avec M. le professeur Dr. E. Levinas a Leyde le 20 mai 1975*. Leiden 1975; z nieznacznymi zmianami wydany pod tytułem *Question et réponses*. "Le Nouveau Commerce" 36-37 (1977), s. 61-86 i ostatecznie w zbiorze E. Lévinas: *De Dieu qui vient a l'Idée*. Paris 1982; wersja polska: E. Lévinas, *Rozmowy z Emmanueliem Lévinasem*. wprowadzenie i przekład — M. Jędraszewski. "Poznańskie Studia Teologiczne" VI, 1986, s. 483-510.

¹⁵ Cfr. E. Lévinas: *Philosophe au pays du Sacre*. Wywiad dla Ch. Descamps, "Le Monde" 1-2. 11. 1980, s. XV-XVI; E. Lévinas: *Ethique et Infini. Dialogues avec Philippe Nemo*. Paris 1982; E. Levinas: *Transcendence et intelligibilité; suivi d'un entretien*. Genève 1984, oraz E. Lévinas, F. Poirié: *Entnuanuel Levinas, qui êtes-vous?* Lyon 1987.

czy nazistowski *holocaust* jest tylko symboliczną kulminacją totalitaryzmu, a jego wpływ na krystalizację myśli Lévinasa jest raczej drugorzędny?

Tak więc myślę, że czwarty okres filozoficznej myśli Lévinasa zaczął się w 1975 roku i jego najważniejszymi tekstami są wywiady z Ph. Nemo: *Ethique et Infini* (1982), z F. Poirié: *Emmanuel Lévinas, qui êtes-vous?* (1987), czy debata z Lévinasem *Autrement que savoir* (1987), oraz niezmienione i oszczędnie komentowane książkowe wydania wielu jego wcześniejszych artykułów, szczególnie zbiór *De Dieu qui vient a l'Idée* (1982), *Hors sujet* (1987) i *Entre nous. Essais sur le penser-à-l'autre* (1991), a także poświęcone Lévinasowi i zawierające 9 jego tekstów specjalne wydanie (1991) "Le Cahiers de l'Herne".

Książka Ks. Jędraszewskiego jest analizą "słów kluczy" kolejnych okresów filozofii Lévinasa. Stanowi tym samym doskonały przewodnik po tej filozofii, szczególnie, że jest pisana z pozycji unikających asymilacji myśli Lévinasa, z pozycji historyka filozofii świadomego ryzyka jakie niesie próba translacji języka właściwego Lévinasowi na jakiś język bardziej "obojętny", pozbawiony neologizmów i zgrzytów właściwych stylowi tekstów Lévinasa. Autor, szanując właściwości Lévinasowego języka, stara się go udostępnić poprzez sytematyzację krytyczną. Nie włącza się poprzez translację w sam tok filozofowania Lévinasa zachowując bardzo życzliwy, rozumiejący lecz wyraźny dystans wobec tej myśli.